

► **Andrzej Chodubski:** *Polityka wewnętrzna i międzynarodowa. Badania wschodnie*, pod red. Zdzisława J. Winnickiego, Walentego Baluka, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2009, ss. 327

Wśród tzw. standardów światowych rozwoju badań nauk humanistycznych i społecznych sytuują się zagadnienia wschodnie, w nich dużą nośność mają kwestie związane z załamaniem się tradycyjnych systemów ideologicznych, przemieszczenia ludnościowe, masowe migracje, zmiany granic zbiorowości etnicznych, wpływ procesów globalizacyjnych na tradycję kulturową, a w tym style życia, systemy reguł, norm i wartości, tworzenie się nowych form instytucjonalizacji życia kulturowego, a w tym rosnąca rola ruchów społecznych, polityki „ulicy”. Kwestie te określane mianem wschodnioznawstwa są przedmiotem tego zainteresowania w Polsce. Urzeczywistniane są instytucjonalnie na wielu uczelniach oraz wyniki prezentowane są w specjalistycznym czasopiśmiennictwie.

Prezentowana książka jest przykładem prezentacji rezultatów działalności Instytutu Studiów Międzynarodowych Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Zawarto w niej studia i opracowania pracowników tej jednostki naukowo-dydaktycznej oraz współpracujących z nią przedstawicieli ośrodków naukowych Ukrainy, Kaukazu oraz Azji Centralnej. Składają się na nią: 19 artykułów przeglądowych oraz interpretujących przeszłość i teraz-

niejszość kulturową określoną ogólnym mianem Wschodu oraz 7 omówień, recenzji publikacji wiążących się z tą przestrzenią kulturowo-cywilizacyjną.

Studia i opracowania to: 1) Andrija Wasilewicz Perminowa (z Kazachstanu) *Spoleczno-demograficzne warunki kształtowania przestrzeni oświatowej Kazachstanu w XIX w.* (tekst w języku rosyjskim), 2) Irady Alijowej (z Azerbejdżanu) *Spoleczno-ekonomiczne położenie Azerbejdżanu guberni tyfliskiej, do reform z 1861 r.* (tekst w języku rosyjskim), 3) Sewindż Alijweej, *Udział narodów Azerbejdżanu i Kaukazu Północnego w wojnie kaukaskiej* (tekst w języku rosyjskim), 4) Elżbiety Pałki *Współpraca ekumeniczna czeskich Kościołów*, 5) Zdzisława J. Winnickiego „*Karta Polaka*” jako wyraz szczególnego statusu osób obcego obywatelstwa regulowanego prawem krajowym, 6) Michała Lubicz Miszewskiego *Organizacje polonijne w Mołdawii*, 7) Natalii Teres (z Ukrainy) *Etnopolityczne procesy na Ukrainie: dziedzictwo przeszłości a współczesne realia* (tekst w języku rosyjskim), 8) Tatiany Iwanowej Kowalczuk, Natalii Leonidowej Jakowenko (z Ukrainy) *Dialog międzykulturowy jako znak rozwoju cywilizacyjnego i przeciwdziałania konfliktom* (tekst w języku ukraińskim), 9) Magdaleny Szady *Teoretyczne i praktyczne aspekty implementacji idei zrównoważonego rozwoju w Rosji*, 10) Moniki Leusz *Transformacja demokratyczna współczesnej Ukrainy*, 11) Inny Walewskiej (z Ukrainy) *Polityczno-prawne aspekty procesów transformacyjnych na*

Ukrainie (tekst w języku rosyjskim), 12) Natalii Serbiny (z Ukrainy) *Tożsamość kulturowa jako czynnik bezpieczeństwa narodowego Ukrainy* (tekst w języku ukraińskim), 13) Jarosława Jarząbka *Radykalne ugrupowania islamskie a bezpieczeństwo wewnętrzne Pakistanu*, 14) Walentego Baluka *Status prawny Morza Kaspijskiego i potencjalny podział zasobów naturalnych*, 15) Jacka Żołądzia *Polityka zagraniczna współczesnych Węgier a kwestia mniejszości węgierskich w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, 16) Natalii Jakowenko, Victorii Khaladzy (z Ukrainy) *Polsko-szwedzka inicjatywa Wschodniego Partnerstwa Żeglugowego – czy jest to „wyjście” dla Ukrainy?* (tekst w języku angielskim), 17) Phikrii Asanishvili (z Gruzji) *Sytuacja geopolityczna w regionie Morza Czarnego wobec współzawodnictwa morskiego* (tekst w języku angielskim), 18) George Tarkhan Monravi (z Gruzji) *Gruzja jako wrota Europy* (tekst w języku angielskim), 19) Rafała Czachora *Polityczne uwarunkowania budowy gazociągu Północnego: polityka energetyczna Federacji Rosyjskiej a solidarność europejska*.

Zamieszczenie w książce artykułów w językach obcych uzasadnia się względami dydaktycznymi, możliwością czytania i analizy oryginalnych tekstów przez studentów z zakresu wybranego kierunku studiów. Wszystkie teksty zasługują na uwagę poznawczą zarówno na nośność poznawczą, a w tym dostarczenie wiedzy faktograficznej oraz jej eksplantację. Ze względu na zakres te-

matyczny podzielono je na cztery części, tj. 1) *Historia*, 2) *Współczesne zagadnienia narodowościowe*, 3) *Współczesna polityka wewnętrzna*, 4) *Współczesna polityka międzynarodowa*. W części zagadnień historycznych skoncentrowano się na przestrzeni Azji Centralnej (Kazachstanu) oraz Kaukazu.

W studium o przemianach oświatowych w Kazachstanie w XIX w. zwraca się uwagę na obecność w przestrzeni przesiedleńców, identyfikowanych powszechnie z Rosjanami i ich roli w generowaniu rzeczywistości oświatowej przestrzeni pozostającej w tzw. zacofaniu cywilizacyjnym. Wskazuje się, że wraz z tworzącym się nowym porządkiem kulturowym, generowanym przez wzory rosyjskie ujawniło się zainteresowanie rozwojem rodzimej kultury kazachskiej, a w tym wprowadzeniem do edukacji języka kazachskiego, co wiązało się też z opracowaniem alfabetu kazachskiego.

Charakteryzując położenie społeczności azerbejdżańskiej w przestrzeni włączonej w podział administracyjnym przez Rosję (po włączeniu na początku XIX w. Kaukazu do tego imperium), wskazuje się na jej odrębność, uwarunkowania procesami dziejowymi. Byli to ludzie zajmujący się uprawą roli i rzemiosłem, zamieszkujący w dużym rozproszeniu przestrzennym wiejskim. Postrzegani byli też jako ludzie zajmujący się hodowlą bydła i owiec. W warunkach umacniania się porządku carskiego następowało ograniczanie tradycyjnej ich działalności, co regulowano przez wydawanie dekretów woj-

skowych; z dużą siłą wprowadzano je w latach 40. XIX w. Dalsze przemiany w położeniu tej społeczności nastąpiły pod wpływem wprowadzenia w 1861 r. reformy administracyjnej w imperium rosyjskim, którego część składową stanowiła gubernia tyfliska.

W artykule o udziale narodów Azerbejdżanu i Kaukazu Północnego w walkach z panowaniem rosyjskim wprowadzonym na drodze wojen dostarcza się wiedzy faktograficznej o zainteresowaniu państw podporządkowywaniem sobie Kaukazu oraz o sprzeciwie wobec opanowania regionu przez imperium rosyjskie. Region ten został włączony do Rosji 26 grudnia 1802 r. na mocy decyzji cara Pawła I.

W prezentacji problemu dostarcza się uporządkowane wiedzy faktograficznej o wojnach prowadzonych przez lokalne narodowości z panowaniem rosyjskim. Prezentując problem w Polsce, zasadne byłoby wskazanie, że w walkach tych brali udział Polacy jako zesłańcy oraz żołnierze armii carskiej (por. np. A. Chodubski, *Polacy w Azerbejdżanie*, Toruń 2004).

W prezentacji współpracy ekumenicznej w Czechach wskazuje się, że państwo to należy w przestrzeni europejskiej do podmiotów o najwyższym stopniu złaicyzowania społeczeństw. Wynika to po części z historii ziem czeskich, polityki wyznaniowej realizowanej na tym obszarze w ciągu dziesięcioleci oraz zmian narodowościowych, jak też obecnie z procesu prywatyzacji i marginalizacji religii. W strukturze wyznaniowej

mieszkańcy Republiki Czeskiej przeważają osoby deklarujące się jako bezwyznaniowcy. W państwie zarejestrowane jest 26 Kościołów i związków wyznaniowych. W kraju tym bogate tradycje ma ruch ekumeniczny. Od 1955 r. istnieje w nim Ekumeniczna Rada Kościołów. W wykładzie wskazuje się na realizowane przez nią cele oraz ich konsekwencje. Transformacja ustrojowa po 1989 r. sprzyja jej działalności.

Interesujące studium poznawcze dotyczy „Karty Polaka”, która jest ważną instytucją życia polonijnego. Przypomina się, że według szacunków ok. 18–20 tys. osób identyfikuje się z polskością, a zamieszkuje w diasporze. Zagadnienie tzw. „Karty Polaka” ma swoją genezę w rzeczywistości zmian terytorialnych, jakie objęły wschodnie obszary państwa polskiego w wyniku II wojny światowej i jej prawnomiędzynarodowych skutków. Utworzenie nowych granic spowodowało przemiany demograficzne. Część Polaków zamieszkujących w przestrzeni włączonej do Związku Radzieckiego ją opuściła, przenosząc się głównie do Polski, ale niemała też społeczność pozostała tam jako ludność zamieszkująca tam od pokoleń.

W latach 1956–1991 miała ona ograniczoną łączność z Polską. W warunkach rozpadu Związku Radzieckiego oraz przemian politycznych w nowopowstałych państwach ożywiły się kwestie narodowościowe, a w tym objęły zamieszkujących tam Polaków. Uregulowania dotyczące ich statusu politycznego i prawnego starano się roz-

wiązać przez wypracowanie „Karty Polaka”. Ona jest przedmiotem pogłębianej analizy poznawczej w prezentowanym opracowaniu. Uznano, że potencjalnymi jej beneficjentami może być ok. 2 611 600 osób; większość z nich zamieszkujących na Białorusi, Litwie, Ukrainie i Łotwie (ok. 2175000 osób). Z innych przestrzeni b. Związku Radzieckiego szacowano: z Armenii – 1200 osób, Azerbejdżanu – 1000, Estonii – 5000, Gruzji – 6000, Kazachstanu – 100000, Kirgistanu – 1400, Mołdawii – 10000, Rosji – 300000, Tadżykistanu – 2000, Turkmenistanu – 5000, Uzbekistanu – 5000. Uznano, że Karta ta jest dokumentem zaświadcującym o świadomej polskości w jej etnicznych lub aksjologicznych kategoriach. Nie stanowi jednak dokumentu stwierdzającego nabycie polskiego obywatelstwa. Nie jest też samoistnym dokumentem uprawniającym do przekroczenia granicy polskiej ani do osiedlania się na terytorium RP. W prezentacji problemu ukazuje się tryb przyznawania i unieważniania Karty oraz zarysowuje się praktykę funkcjonowania ustawy o Karcie; nadto wskazano na jej ocenę przez osoby zainteresowane. Do opracowania problemu dołączono aneks dotyczący znaczenia pisania nazwisk, wskazując na urzędową transkrypcję angielską, brzmienie polskie oraz wersję lokalną transliterowaną (białoruską).

Prezentując obraz życia polonijnego w Mołdawii, przypomina się, że jest ono w cieniu innych polskich zbiorowości, co skutkuje też wielkim jego odbiciem

w literaturze przedmiotu. Obecność Polaków jako osobników w tej przestrzeni sięga XVIII w. W artykule zwraca się uwagę na funkcjonowanie tam organizacji polskich do 1940 r., organizacji w niepodległej Mołdawii. Pierwszą taką strukturą powstałą na fali procesów demokratyzacyjnych było założone w 1990 r. w Kiszyniowie Polskie Stowarzyszenie Kulturalne. Jego inicjatorem i pierwszym prezesem został fizyk, profesor Tadeusz Malinowski z Mołdawskiej Akademii Nauk. W ślad za nim powstawały inne ważne organizacje polonijne; wśród nich w 1993 r. Stowarzyszenie „Dom Polski” w Biłcach, skupiające ponad 700 członków. W artykule dostarcza się bogatej wiedzy faktograficznej, również o aktywności jednostek i grup społecznych polonijnych w tym kraju.

Precyzując rozwój procesów etnopolitycznych na Ukrainie, dostarcza się wiedzy o ożywieniu się kwestii narodowościowych i etnicznych w tym kraju po uzyskaniu niepodległości. Najlicniejszą społecznością są obok Ukraińców w tym państwie: Rosjanie, Białorusini, Mołdawianie, Tatarzy krymscy, Bułgarzy, Rumuni, Polacy, Żydzi, Ormianie, Cyganie. W analizie poznawczej przedstawia się ich rozmieszczenie geograficzne, kwestie językowe oraz wiele kwestii przemian kulturowych, a w tym problem emigracji społeczności żydowskiej.

Tworzenie się nowej rzeczywistości kulturowej w warunkach współczesnych przemian cywilizacyjnych i europejskich ukazano w kontekście teorii dialogu międzykulturowego. Przywołano

w tym względzie założenia Unii Europejskiej. Swoistą kontynuację i pogłębianie poznawcze problemu zarysowano, posługując się przemianami społeczno-ekonomicznymi Rosji, a w ślad za nimi kulturowo-cywilizacyjnymi.

W podobnej konwencji przemian cywilizacyjnych przedstawiono problemy transformacji, w tym demokratyzacji współczesnej Ukrainy. Wskazano tu na liberalizację życia politycznego w okresie pieriestrojki, rządu nomenklatury (1991–1994), rządu oligarchii (1994–2004). Swoiste dopełnienie tej analizy stanowi prezentacja polityczno-prawnych aspektów procesów transformacji w tym kraju oraz ukazanie tożsamości kulturowej jako czynnika stanowiącego bezpieczeństwo narodowe Ukrainy.

Specyficzną kwestią ukazaną w książce są radykalne ugrupowania islamskie, które zaprezentowano w kontekście bezpieczeństwa wewnętrznego Pakistanu. Jest to nośna kwestia zarówno teoretyczna, jak i istotna z punktu widzenia kształtowania się rzeczywistości międzynarodowej.

Nośnym problemem poznawczym jest określenie statusu Morza Kaspijskiego (por. A. Chodubski, *Udział Polaków w poznaniu Morza Kaspijskiego*, „Nautologia” 1988, nr 4). W różnego rodzaju podręcznikach i atlasach geograficznych traktuje się jako morze wewnętrzne, co uzasadnia się jego obszarem, zasoleniem, florą i fauną. W artykule zwraca się uwagę na polityczne zainteresowanie nim sięgające czasów Rusi Kijowskiej, występujące do połowy XX w., a następnie podjęto pró-

bę określenia jego statusu po rozpadzie Związku Radzieckiego, zwracając uwagę na pozycję Azerbejdżanu, Kazachstanu, Turkmenistanu; nadto scharakteryzowano jego zasoby biologiczne i ich eksploatację przez państwa nad nim położone.

Na uwagę poznawczą zasługuje tekst poświęcony polityce zagranicznej Węgier, naświetlonej z punktu widzenia kwestii mniejszości węgierskiej zamieszkującej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Podkreśla się tu, że sprawy mniejszości narodowych zajmują istotne miejsce w polityce zagranicznej tego państwa od traktatu trianońskiego, określającego m.in. jego porządek polityczny po I wojnie światowej. W konkluzji stwierdza się, że rozwiązanie kwestii narodowościowych jest trudnym wyzwaniem dla Węgier, jak też ich powiązań z Unią Europejską zorientowana na utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa w Europie.

Wskazując problem Wschodniego Partnerstwa Żeglugowego (EaP) na przykładzie inicjatywy polsko-szwedzkiej, podnosi się też interesy Ukrainy w podziale regionalnym Europy. Określa się tu istotę partnerstwa politycznego ujawniającego się w funkcjonowaniu instytucjonalnym krajów Unii Europejskiej, a w tym na wyzwania Ukrainy w urzeczywistnianiu tej idei jako płaszczyzny stosunków międzynarodowych.

Analitycznie zarysowano w kolejnym artykule sytuację geopolityczną w regionie Morza Czarnego. Przypomina się tu, że region ten przykuwa uwagę różnych podmiotów środowiska międzynarodowego, a szczególnie jego powiązanie

z państwem rosyjskim. W prezentacji problemu zwraca się uwagę na specyfikę geopolityczną regionu oraz ujawnianie się tam interesów różnych podmiotów, jak USA, Unia Europejska, Rosja, Turcja, NATO, Ukraina. Problem zarysowuje się też predyktownie, w wymiarach współpracy ekonomicznej oraz wojskowej.

Tekst poświęcony Gruzji sytuuje się w kontekście identyfikacji kraju z rzeczywistością kulturową Europy. Przypomina się różne ognia jej związków z wartościami kultury europejskiej, a w tym krzewionym za pośrednictwem stosunków rosyjsko-gruzińskich. W ostatnich dziesięcioleciach następuje bezpośrednie wiązanie się Gruzji z cywilizacją zachodnioeuropejską, a w tym przez struktury Unii Europejskiej.

Na uwagę poznawczą zasługuje prezentacja uwarunkowań politycznych budowy Gazociągu Północnego, które zarysowują się w kontekście polityki energetycznej Rosji oraz solidarności europejskiej. Zauważa się, że przedsięwzięcie to wywołało wiele kontrowersji w środowisku międzynarodowym. Przypomina się, że idea budowy bezpośredniego gazociągu z Zatoki Fińskiej do Niemiec pod wodami Morza Bałtyckiego pojawiła się w pierwszej połowie lat 90. XX w. W analizie wskazuje się na cele budowy Nord Stream oraz jej związek z rosyjską polityką energetyczną, jak też tzw. iluzje alternatywnych rynków zbytu, zagrożenia dla Nord Steam oraz stanowisko krajów Unii Europejskiej wobec Gazociągu Północnego. Nadto

zwraca się uwagę na kwestie ekologiczne oraz perspektywę rozwoju relacji: Rosja – Unia Europejska w kontekście liberalizacji europejskiego rynku gazu.

Studia i opracowania wzbogacają omówienia i recenzje publikacji wiążącymi się z nimi, a mianowicie: 1) Macieja Mroza *Z dziejów rosyjskiego katolicyzmu. Kościół greko-katolicki w Rosji w latach 1907–2007* (Toruń 2008, ss. 437), 2) S. Tokarskiego, S. Bhutani *Nowoczesne Indie. Wyzwania rozwoju* (Warszawa 2007, ss. 238), 3) Nenada Kecmanović *Nemoguća država* (Belgrad 2007, ss. 338 – studium o Bośni i Hercegowinie), 4) *Polityce zagranicznej Rosji* pod red. S. Bielunia i M. Raś (Warszawa 2008, ss. 218), 5) *Życiu społecznym Polaków na Wschodzie. Wybrane zagadnienia* pod red. A. Bobryka (Siedlce 2008, ss. 349), 6) Stefanii Romer *Wspomnienia* (Wilno 2008, ss. 364), 7) Witalija W. Iwanowa *Partija Putina. Istorija „Jedinoj Rossi”* (Moskwa 2008, ss. 342). Jest to część książki zasługująca na uwagę zarówno ze względu na wskazanie nowych tytułów wydawniczych, wzbogacających wiedzę wschodnioznawczą, jak i pogłębianie niektórych aspektów prezentowanych kwestii poznawczych.

W refleksji uogólniającej należy stwierdzić, że prezentowana książka

zasługuje na uwagę czytelniczą zarówno specjalistów zajmujących się rozpoznawaniem rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej szerokokorozumianej przestrzeni Wschodu, jak czytelników interesujących się rozwojem stosunków polsko-wschodnich, w tym polonijnych. Główne walory książki zawierają się m.in. w: 1) Przypomnianiu ogniów oddziaływania rosyjskiego na zewnętrzny ład kulturowy, zwłaszcza w XIX i pierwszej połowie XX w., 2) Wskazywaniu na współczesne powiązania krajów Europy Środkowej i Wschodniej z wartościami zachodnioeuropejskimi, generowanymi przede wszystkim przez struktury Unii Europejskiej, 3) Przypomnianiu ogniów aktywności kulturowej Polaków pozostających poza krajem ojczystym w wyniku międzynarodowych decyzji politycznych (granicach), a w tym tzw. przestrzeni wschodniej, 4) Ukazaniu aktywności Polaków zamieszkujących na Wschodzie na rzecz ujawniania swej tożsamości narodowej oraz zainteresowania się tym problemem oficjalnych czynników politycznych RP, 5) Wskazaniu kierunków przemian życia międzynarodowego krajów Wschodu w rzeczywistości przemian globalnych oraz europejskich, generowanych przez Unię Europejską.

Andrzej Chodubski